УДК 159.946.3

МОВЛЕННЄВА ЗДАТНІСТЬ ТА МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ВНУТРІШНЬОЇ ПІДСТРУКТУРИ МОВЛЕННЄВОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ

Марина Орап
(Луцьк, Україна)

Статтю присвячено проблемі теоретичного моделювання структурної будови мовленнєвого досвіду особистості та побудові на цій основі програми емпіричного дослідження. Представлені результати кореляційного аналізу взаємозв'язку мовленнєвої здатності та мовленнєвої компетенції як елементів внутрішньої підструктури мовленнєвого досвіду.

***Ключові слова**: мовлення, мовленнєвий досвід, мовленнєва здатність, мовленнєва компетенція.*

Статья посвящена проблеме теоретического моделирования структурного строения речевого опыта личности и построению на этой основе программы эмпирического исследования. Представлены результаты корреляционного анализа взаимосвязи речевой способности и речевой компетенции как элементов внутренней подструктуры речевого опыта.

***Ключевые слова:** речь, речевой опыт, речевая способность, речевая компетенция.*

The article is devoted to the theoretical modeling of structural construction of the personality's speech experience and building the program of the empirical research. The results of the correlation analysis between the speech ability and the

speech competence as elements of the internal substructure of the speech experience are given.

Key words: *speech, speech experience, speech ability, speech competence.*

Постановка проблеми. Сучасний етап психологічних досліджень мовлення людини характеризується пильною увагою до проблем мовної свідомості (Є.Ф. Тарасов, Н.В. Уфімцева, Т.М. Ушакова), мовленнєвої компетенції та компетентності (О.О. Залевська, І.О. Зимняя), мовної картини світу (О.О. Леонтьєв), мовної особистості (Ю.М. Караулов). Аналіз наукової літератури демонструє, що здійснені дослідження, попри значну кількість фактичних даних, не дають єдиної цілісної картини існування та функціонування мовленнєвих феноменів у свідомості людини. З іншого боку, згідно із методологією системного підходу, виявити і дослідити цілісну картину функціонування мовленнєвих структур у свідомості можливо лише розглядаючи ці явища у складі єдиної системи. Це призводить нас до означення мовленнєвого досвіду як системи, що об'єднує усі прояви мовленнєвого освоєння людиною світу.

Актуальність дослідження. Вихідним положенням у нашому дослідженні виступає ствердження того, що людина категоризує навколишній світ за допомогою мови. Як зазначав О.М. Леонтьєв, «…мовлення (мова) – це водночас те, чим узагальнюється і передається окремим людям досвід суспільно-історичної практики людства. Це умова привласнення цього досвіду індивідами і разом з тим форма його існування у свідомості» [4, с.378]. У дослідженнях досвіду підкреслюється, що зміст індивідуального досвіду складають певні схеми інтерпретації подій та явищ, що опосередковують взаємодію суб'єкта із світом (О.М. Лактіонов, Н.В. Чєпелева). Відтак, у мовленнєвому

досвіді містяться закріплені варіанти мовленнєвої взаємодії із навколишнім. Зміна соціально-психологічних умов такої взаємодії неодмінно призводить до перегляду суб'єктом власного досвіду у пошуках відповідних мовних і мовленнєвих зразків. Відтак, дослідження структурно-функціональних характеристик мовленнєвого досвіду дозволить дати відповідь на постійно актуальне питання закономірностей організації мовленнєвої взаємодії людини із оточуючим світом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасна психологія розглядає досвід як систему в різних іпостасях, зазначаючи, що засобом творення досвіду є, з однієї сторони – глибинні семантичні та синтаксичні універсалії (Ч. Осгуд, Н. Хомський), текст, як засіб організації, осмислення і впорядкування досвіду (Н.В. Чепелєва), а з другої сторони – ментальні структури, репрезентації та простір (В.М. Дружинін, М.О. Холодная), орієнтувальні когнітивні схеми (У. Найссер, Е. Толман, Д. Палмер). Таким чином, змістом досвіду визначають і концепти, і світ внутрішніх переживань людини. Відтак, виділяють різні види досвіду: індивідуальний (О.М.Лактіонов), особистий (Н.В.Чепелєва), особистісний (Н.В. Чепелєва), суб'єктний (О.К. Осницький, К.В. Стародубцева, І.С. Якиманська), суб'єктивний (О.А.Артем'єва, К.Роджерс, Л.М.Кларіна), життєвий (Т.М. Титаренко, Ю.М. Швалб), соціальний (К.К. Платонов), ментальний (М.Л. Смульсон, М.О. Холодная), смисловий (І.В. Березко).

У дослідженнях підкреслюється, що зміст індивідуального досвіду складають певні схеми інтерпретації подій та явищ, що опосередковують взаємодію суб'єкта із світом (О.М. Лактіонов, Н.В. Чєпелева). Мовлення у функціонуванні людського досвіду відіграє функцію інтерпретації дійсності (Н.В. Чепелєва),

оформлення когнітивних структур (Р. Солсо), оформлення репрезентаційних схем (В.М. Дружинін), котрі спрямовані на здійснення адекватного пізнання та реалізацію найбільш оптимальної взаємодії суб'єкта із середовищем. Відтак, мовленнєвий досвід у свідомості суб'єкта виконує функцію накопичення, інтерпретації та актуалізації найбільш оптимальних шляхів мовленнєвого освоєння світу. Термін мовленнєвий досвід із різним змістовим наповненням використовується у лінгвістиці (Л.В.Щерба), психолінгвістиці (О.О. Залевська, В.І. Карасік.) та лінгводидактиці (Л.І. Божович). Уявлення про мовленнєвий досвід як особливу психічну реальність, що детермінує властивості мовленнєвої взаємодії людини з середовищем (та і більш того – її особистісні характеристики та особливості соціальної взаємодії), поступово складалось – в різному термінологічному оформленні – в різних галузях зарубіжних та вітчизняних психологічних та психолінгвістичних досліджень. Але попри пильну увагу до проблем мовлення та досвіду, проблема функціонування мовленнєвого досвіду особистості залишається недостатньо дослідженою.

Метою статті є означення теоретичних передумов та аналіз результатів емпіричного дослідження взаємозв'язку мовленнєвої здатності та мовленнєвої компетенції у структурі мовленнєвого досвіду особистості.

Виклад основного матеріалу. Мовленнєва здатність розглядається нами як складовий елемент внутрішньої підструктури мовленнєвого досвіду особистості. Оскільки дослідниками підкреслюється, що організація індивідуального мовлення «може бути тільки … психофізіологічною» (Л.В.Щерба), то обов'язковим є врахування психофізіологічних передумов мовленнєвого освоєння світу, котрими визначено мовну та мовленнєву

здатність (І.М.Румянцева, О.О.Леонтьєв). Визначення того, що мовленнєва здатність «забезпечує можливість відображення і узагальнення зовнішніх мовленнєвих явищ, переводячи їх в особливі внутрішні мовленнєві коди» [5, с.174] і розглядається як «психічна і психофізіологічна функція людини, котра закладається біологічно і генетично, але котра формується і розвивається соціально на основі особливої анатомо-фізіологічної та нейрофізіологічної організації людини» [5, с.174], створює передумови для визначення мовленнєвої здатності необхідним структурним елементом внутрішньої підструктури мовленнєвого досвіду. «Структурно модель мовленнєвої здатності неможливо представити інакше, ніж конкретну структуру, - хоча б уже тому, що одним із факторів усієї структури є рівневий характер мови» [1, с.37]. Загальне поняття «здатність» визначається у словниках через термін «готовність» – «… як такі індивідуально-психологічні особливості суб'єкта, котрі виражають його готовність до оволодіння деякими видами діяльності та їх успішного виконання» [6, с. 127] або термін «можливість» – «здатний – який може, уміє виконувати, робити що-небудь, поводити себе певним чином» [7, с.531]. Підкреслюючи логічну відмінність між цими поняттями, але їх нерозривну єдність, ми визначаємо, що у мовленнєвій здатності об'єднані ці дві основні функції, котрі відповідають психофізіологічним та психологічним детермінантам розвитку мовленнєвої здатності – можливості (психофізіологічна складова) та готовності (психологічна складова), що є системоутворюючими факторами даної підсистеми і визначають, відповідно, її структуру. Як зазначає О.О. Залевська, мовна здатність – це «пристрій», призначений для здійснення певних процесів, що має можливості, котрі визначаються матеріальним субстратом – мозком» [2]. Отже, у структурі мовленнєвої здатності

ми визначаємо дві підструктури: 1) психофізіологічна готовність (робота центрального та периферичного мовного апарату) – як «можливість», 2) мовна готовність – як базовий рівень готовності психологічних механізмів до сприймання та переробки мовленнєвої інформації (як рівень правильності, швидкості, насиченості, адекватного вибору та адекватної комплектації фонетики, граматики, лексики) – як «готовність». Функціонування даних структурних елементів дозволяє говорити про здатність до продукування мовлення, а відтак – є структурними елементами мовленнєвої здатності.

Відтак, необхідність виділення мовленнєвої здатності елементом внутрішньої підструктури системи мовленнєвого досвіду особистості визначається наступними міркуваннями.

1. Спрямованістю мовленнєвої здатності на досягнення загальної мети системи мовленнєвого досвіду – мовленнєвого освоєння світу.

2. Визначенням самостійної функції мовленнєвої здатності у загальній структурі мовленнєвого досвіду – як забезпеченням психофізіологічних передумов для накопичення мовних та мовленнєвих знань та здійснення мовленнєвої діяльності.

3. Наявністю самостійного психологічного змісту мовленнєвої здатності, котрий визначається як взаємозв'язок «можливості» та «готовності» до володіння та оволодіння мовленням.

Ми вважаємо, що мовленнєва здатність як «психофізіологічна особливість» необхідно враховує особливості будови та функціонування мовленнєворухового апарату, що разом із мовною готовністю повним чином визначає зміст мовленнєвої здатності. Відтак, емпіричне дослідження рівня розвитку мовленнєвої здатності, виходячи

із вищезазначених теоретичних міркувань, діагностуватиме: 1) психофізіологічну готовність, 2) мовну готовність, 3) мовленнєву готовність (як цілісний вияв першого та другого у мовленнєвому досвіді людини).

Засвоєння мовних знань та знань про мову створює певну індивідуальну сукупність мовних та мовленнєвих знань суб'єкта, що об'єднуються у мовленнєвій компетенції. Психолінгвістичне розуміння мовленнєвої компетенції передбачає наявність у суб'єкта індивідуальної системи знань про мову, мовних знань та їх використання, що складається у систему мовленнєвих знань (О.Д. Божович), як суб'єктивно виробленого індивідом знання в результаті привласнення і переробки загальноприйнятих правил (О. О. Залевська). Психологічним змістом мовленнєвої компетенції слід визначити певну сукупність суб'єктивно перетворених у досвіді знань про мову, мовних та мовленнєвих знань, що із необхідністю призводить до виділення структури останньої відповідно до структури знань. Як зазначає О.О. Залевська, «при акцентуації уваги на продуктивній діяльності людини розмежовують предметні знання (тобто знання про певну галузь предметного світу) та методологічні знання (тобто знання про знання і про способи діяльності, про процедури оперування знаннями)» [2, с.67]. У такому разі методологічні знання, як більш ширші знання, виступають базою для вироблення предметних знань.

Змістом методологічних знань у структурі мовленнєвої компетенції є знання про діяльність, «знання про знання і способи діяльності, про процедури оперування знаннями» [2, с.67]. У аспекті мовленнєвих знань методологічні передбачають знання здійснення мовленнєвомисленнєвої діяльність, котра визначається основою мовлення та мовленнєвої діяльності, ті знання, котрі означаються Г.В.Ейгером як операційні знання – знання алгоритмів

роботи із вербальним матеріалом. Предметні знання – це знання про деяку предметну галузь об'єктивного світу [2]. У випадку мовленнєвої компетенції предметні знання набувають специфічного змісту – це знання про мову, мовні одиниці та правилами оперування ними.. Процеси аналізу та усвідомлення знання зазвичай повязуються з розмежуванням імпліцитних та експліцитних знань [2]. Як уточнюють С.Гесс та Л.Селінкер (1994), під імпліцитним знанням розуміється інтуїтивна інформація, котрою оперують при здійсненні мовлення, а експліцитна інформація містить усвідомлюване знання про мову – тобто, правила, котрі формулюються вербально. Загальнопсихологічне розуміння змісту імпліцитних знань дозволяє розглядати їх як релевантні змісту поняття «чуття мови». Як зазначає О.О.Леонтьєв [3, с.165], поняття «емпіричні узагальнення спостережень за мовою», використовуване О.Д.Божович, цілком відповідає поняттю «чуття мови», введеному Л.І.Божович, котра розуміла його як таке, що виникає мимовільно, як побічний продукт діяльності, спрямованої на оволодіння практикою мовленнєвого спілкування. У свою чергу, експліцитне знання, тобто упорядковані, усвідомлювані знання, «знання мови» (за Елліс) поділяються на знання фактів (декларативне знання) та знання процедур (процедурне знання).

Таким чином, вважаємо, що, структурно-функціональна єдність когнітивної компетенції (як операційного знання), чуття мови (як імпліцитного предметного знання) та мовної компетенції (як експліцитного предметного знання) охоплює весь необхідний та достатній зміст знань, котрі складають зміст і забезпечують функціонування мовленнєвої компетенції.

На основі вищезазначених теоретичних міркувань, нами була складена програма діагностики, котра у схематичному вигляді представлена у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Діагностична програма дослідження мовленнєвої здатності та мовленнєвої компетентності.

Складові підструктури	Показники	Діагностичне завдання
Мовленнєва здатність		
1.1. Психо-фізіологічна готовність	1.1.1. Готовність мовленнєворухового апарату	Виявляється у процесі діагностування. Оцінюється відсутність / наявність порушень мовного апарату
	1.1.2. Розуміння мовних закономірностей	Авторська методика «Переказ речення із неіснуючих слів». Оцінюється: 1) відтворення семантичних зв'язків між словами; 2) відтворення граматичних зв'язків між словами; 3) відтворення синтаксичної структури речення.
1.2. Мовна готовність	1.2.1. Розуміння зв'язків між словами	Тест Еббінгауза. Оцінюється кількість правильно вставлених слів.
	1.2.2. Розуміння словесного матеріалу	Авторська методика «Усвідомлене сприймання тексту». Оцінюється кількість правильних відповідей на питання за змістом тексту.
1.3. Мовленнєва готовність	1.3.1. Сприймання і розуміння висловлювань.	Переказ тексту. Оцінюється кількість правильно відтворених змістових частин тексту.
		Авторська методика «Переказ тексту, в якому усі слова розпочинаються з букви Р». Оцінюється: 1) відтворення головної думки тексту; 2) відтворення частин тексту, часткове розуміння тексту; 3) відтворення цілісності тексту.

Мовленнєва компетенція		
2.1. Мовна компетенція	2.1.1. Рівень розвитку мовних знань	Метод аналізу продуктів діяльності (Диктант). Оцінюється кількість помилок.
	2.1.2. Темп писемного мовлення	Методика «Незавершені речення». Оцінюється кількість правильно завершених записаних речень.
2.2. Когнітивна компетенція	2.2.1. Рівень розвитку операційних знань	Методика «Складні аналогії» (за О.А.Коробковою). Оцінюється кількість правильних відповідей за балами.
2.3. Узагальнені характеристики мовленнєвої компетенції	2.3.1. Здатність контролювати мовлення (Шкала «Впевненість»)	Шкала Еріксона для оцінки комунікативних мовленнєвих навичок. Оцінюється кількість відповідей, що співпадають з ключем.
	2.3.2. Знання правил використання мовленнєвих одиниць відповідно до ситуації комунікації. (Шкала «Спілкування»)	
	2.3.3. Довільність мовлення (Шкала «Мовлення»)	

Здійснений нами перший етап експериментального дослідження передбачав діагностування 194 осіб старшого юнацького віку, середній вік – 18 років. Статистично-математична обробка результатів здійснювалась за допомогою програмного забезпечення Microsoft Excel.

Результати виконання усіх завдань оцінювались у балах та переводились у рівні, що дозволило визначити загальні рівні розвитку мовленнєвої здатності та мовленнєвої

компетенції. Загалом, високий рівень розвитку мовленнєвої здатності виявили 31,4% опитаних студентів. З них 86,8 % виявили і високий рівень розвитку компетенції, що дозволяє припустити, що високий рівень здатності забезпечує високий рівень оволодіння мовними та мовленнєвими знаннями, відтак, оволодіння мовними та мовленнєвими знаннями залежить від рівня розвитку мовленнєвої здатності. Середній рівень розвитку мовленнєвої здатності обумовлює і середній рівень розвитку мовленнєвої компетенції – 96,6% опитуваних, котрі характеризуються середнім рівнем здатності виявили і середній рівень компетенції. Не виявлено жодного опитуваного, у котрого б середній рівень розвитку здатності поєднувався із низьким рівнем мовленнєвої компетенції.

Результати кореляційного аналізу продемонстрували наявність зв'язку між мовленнєвою здатністю та мовленнєвою компетенцією у структурі мовленнєвого досвіду особистості. Коефіцієнт кореляції за Пірсоном, виявлений між рівнями мовленнєвої здатності та мовленнєвої компетентності становить 0,81, що при прийнятому рівні значимості $\alpha > 0,01$ характеризується як істотний і статистично значимий. Кореляційний зв'язок, виявлений між рівнями розвитку мовленнєвої здатності та мовленнєвої компетентності дозволяє говорити про їх взаємообумовленість у функціонуванні мовленнєвого досвіду. Таким чином, досліджувані, які мають високі показники мовленнєвої здатності, характеризуються високим рівнем розвитку мовленнєвої компетенції. Це дозволяє стверджувати, що мовленнєва здатність є передумовою формування сукупності мовленнєвих знань, та, в свою чергу, покращення компетенції впливає на підвищення рівня мовленнєвої здатності людини.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, часткова гіпотеза нашого дослідження про

наявний взаємозв'язок мовленнєвої здатності та мовленнєвої компетенції у структурі мовленнєвого досвіду особистості підтвердилась. Це дозволяє визначити їх елементами внутрішньої структури мовленнєвого досвіду, спільною функцією котрих є набуття, інтерпретація та узагальнення мовленнєвих знань. Подальший шлях нашого наукового дослідження полягатиме у вивченні взаємозв'язків зазначених елементів із іншими елементами внутрішньої структури мовленнєвого досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богин Г.И. Уровни и компоненты речевой способности человека. Учебное пособие. / Георгий Исаевич Богин – Калинин: Изд-во КГУ, 1975. – 105с.
2. Залевская А.А. Введение в психолингвистику: Учебник для студентов вузов. / Александра Александровна Залевская. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2000. – 328с.
3. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. Учебник для студентов вузов. / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. – 287с.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1981, 584с.
5. Румянцева И.М. Психология речи и лингвопедагогическая психология. / Ирина Михайловна Румянцева. – М.: ПЭРСЭ, Логос, 2004. – 319с.
6. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю.Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800с.
7. Словник української мови: в 11 томах. – К.: Наукова думка, 1972. – Том 3. – 752с.